

Козак і Дикий кінь

Упродовж століть передуюча світлому святу Різдва ніч була оточена у свідомості багатьох народів Європи деяким містичним ореолом. Вважалося, що саме в цю ніч на нашій грішній землі найчастіше відбувалися найнеймовірніші чудеса.

Наприклад, можна було казковим чином розбагатіти або відшукати захований в землі скарб. Зазвичай такі нагороди заслужено отримували від небесних сил прості люди за проявлені ними доброту, милосердя, співчуття. Але в ніч на Різдво помітно активізувалася і всіляка нечисть, яка випробовувала на міцність віру людей і нерідко обманом заволодівала їх душами. Про зустрічі з подібними посланцями з пекла було складено чимало казок і легенд.

*Козак і Дикий кінь
Малюнок Сергія Торопа*

У кінці XVIII століття одна з них була широко поширена на Нікопольщині і на всій території колишнього Війська Запорозького... Одного разу перед Різдвом один молодецький запорозький козак посперечався зі своїми товаришами, що зможе осідлати Дикого коня і проскочити на ньому по степу сто верст. Коли настала ніч, він, помолившись, відправився в степ, сховався за заготовленою поселенцями копною сіна і почав чекати. Міцнішав мороз, на темному небі загорілися яскраві зірки.

Козак почав втрачати усіляке терпіння, коли, нарешті, із засніженої далечини почулося гучне іржання. Причаївшись за своїм укриттям, він побачив, як із степу прискакав попелясто-сірий кінь, очі якого горіли вогнем. Дикий жеребець попрямував до копни і почав поїдати сіно. Зачекавши слухний момент, козак вскочив йому на спину і міцно вчепився в гриву. Дикий кінь пронизливо заіржав і поніс на собі молодецького запорожця у безкрайні простори.

Довго скакали вони по степу, сильний жеребець відчайдушно брикався, не раз намагаючись скинути з себе сідока, але той лише сильніше чиплявся за його гриву.

Нарешті, жеребець зупинився і, важко дихаючи, почав рити копитами сніг. Його злісні очі горіли пекельним вогнем. Здавалося, він зовсім видихався і вже не в силах був продовжувати свій стрімкий і нестримний біг, підкоряючись волі відважної людини. Проте Дикий кінь навіть не думав так просто здаватися. Несподівано він відірвався від землі і із швидкістю вітру помчав по повітрю, піднімаючи запорожця все вище в небо. Десь внизу промайнули Дніпровські плавні, маківки церков, ледве помітні вогники будинків.

Переляканий козак подивився на Дніпро, який здався йому тонше за найтоншу нитку. Незабаром зовсім не стало видно землі - тільки одне нескінченне небо і яскраві зірки. А сірий жеребець брикався все сильніше та піднімався все вище. Козак, міцно вчепившись в жорстку гриву, благав пресвяту Богородицю і усе небесне воїнство про порятунок. Він закрив очі, а коли знову наважився їх відкрити, то побачив, що Дикий кінь скаче вже по землі. Всю ніч носив на собі попелясто-сірий жеребець запорожця по степу.

Домчавши до самого берега Чорного моря, він, вкінєць знесилений, рухнув на пісок біля води. Тоді козак дістав батіг і з усієї сили стьобнув ним Дикого коня, і біс (а це був саме він!) вмить прийняв свій істинний вигляд. Нечистий дух став несамовито просити відважного запорожця про пощаду, обіцяючи заплатити за своє звільнення щедрій викуп.

Викуривши трубку тютюну і подумавши, козак погодився прийняти його пропозицію, але перед цим вирішив узяти з біса клятву, що той ніколи більше не стане з'являтися на Святій Русі і губити душі православних християн. Нечистий дух слізно пообіцяв йому більше ніколи не робити цього. Наостанок козак ще раз огрів біса батоном, після чого, перехрестившись, відпустив його на усі чотири сторони. Біс злісно завив і, здіймаючи бурю по усьому морю, полетів геть - в погану землю турецьку та невірні краї басурманські...

Як оповідає легенда, козак повернувся назад з повною шапкою золотих монет і коштовних каменів. Пройшло багато років. Колишній запорожець одружився і побудував в місті будинок, дивлячись на який, дивувалися навіть деякі багатії. На світле свято Різдва в його просторому будинку завжди збиралося багато гостей. Затамувавши подих, люди слухали оповідання старого козака про славні часи Війська Запорозького, про героїчні походи і війни з Османською імперією.

Під кінець він завжди розповідав про те, як одного разу напередодні Різдва зустрівся із самим бісом і зумів його перемогти. Знаходилися ті, хто не вірили його словам і починали сміятися. Тоді колишній запорожець діставав загорнутий в ганчірку величезний коштовний камінь небаченої краси. Він сяяв так ясно і яскраво, як світить перша зірка, яка сходить на похмурому різдвяному небі.

Очевидно, час створення цієї легенди - кінець 80-х - початок 90-х років XVIII століття. У ній знайшли відображення багатогранні історичні події, пов'язані з освоєнням і заселенням нових земель, переселенням колишніх запорожців із зимівників в міста і слободи. Славні перемоги, одержані в російсько-турецьких війнах 1768-1774 і 1787-1791 років, коли тисячі козаків, які билися під керівництвом Сидора Білого, Захарія Чепеги і Антона Головатого здобули славу при штурмі Очакова та Ізмаїла.

Принижений і поставлений на коліна злий дух зовсім не даремно відлітає в «погану землю турецьку та

краї басурманські». Ясно, кого саме він втілює в цій легенді - підступного османського загарбника, який віками тримав під своїм контролем пониззя Дніпра і виходив до Чорного моря, здійснював розбійні набіги на південні землі і уводив в турецький полон невільників. У зв'язку з цим присяга, яку дав біс (більше ніколи не з'являтися на Святій Русі і не губити душі православних християн), виглядає цілком закономірною. Вона як би підводить ризику під пануванням Османської імперії на північних берегах Чорного моря.

У складених на Русі і у багатьох країнах Європи легендах, біси, а часто і сам диявол, для викрадення душ людей нерідко набувають вигляду чорного коня або лицаря на чорному коні. Легенди про Диявола-коня дали сюжети декільком баладам Роберта Сауті (балада, в якій описується, як одна старенька жінка їхала на чорному коні) і Людвіга Уланда, відомим в російській літературі завдяки чудовим перекладам Василя Андрійовича Жуковського (1783-1852 рр.), учасника Вітчизняної війни 1812 року і вихователя спадкоємця (майбутнього імператора Олександра II).

Стародавні легенди і оповіді про «коней Люцифера» або «коней з Пекла» надихнули майстра жанру «страшного оповідання» Едгара Алана По (1809-1849 рр.) на створення геніального твору під назвою «Метценгерштейн». З Дияволом-конем пов'язана і відома легенда про викрадення короля готів Теодориха Великого. Старий король, спокушений пропозицією сісти на вороного коня небаченої краси, не зміг встояти перед спокусою.

Ледве Теодорих опинився на коні, той помчав швидше за птаха: «Марно кращий з вершників свити хотів наздогнати його, марно мчалися услід йому собаки, спущені із зграї. Марно сам Теодорих, учувши надприродну силу коня, спробував сплигнути на землю. Він намертво прилипнув до нього! Тоді кращий з вершників свити став здалека звати свого нещасного короля: «Государ! Навіщо ти скачеш так і коли повернешся?» - і чує у відповідь: «Це біс відносить мене. Повернися, коли буде угодно Богові і Діві Марії».

Проте в наших степах з Дияволом-конем відбувається, на перший погляд, дуже дивна метаморфоза, на яку просто-таки не можна не звернути увагу. Він міняє своє звичне (так би мовити, «професійне») чорне забарвлення на попелясто-сіре. Саме таку масть має підступний кінь, який носив по степу і піднімав відважного козака в зоряне небо. Дивне «перекрашування» таємничого жеребця відбувається зовсім не випадково - в його ролі виступає реальна тварина, яка ще яких-небудь 130-140 років тому мешкала на просторах Нікопольщини.

Тарпани або турпани (*Equus gmelini*) були дикими кіньми - швидкими і витривалими. Вони були предками усіх сучасних коней. Про жвавість і витривалість тарпанів в наших краях в минулі часи розповідали історії, багато з яких сьогодні здаються неймовірними і навіть фантастичними. Так, одного разу один бравий гусар переслідував на своєму скакунові, який вважався найшвидшим в усьому полку, пораненого (!!!) дикого коня. Тарпан благополучно втік від переслідування і розчинився у просторах степу, а гусар лише марно на смерть загнав свого коня, про що потім довго і гірко шкодував...

Тарпан

Цікаво, що у більш ранніх легендах, які з'явилися на Русі ще до початку масового заселення Дикого поля, всілякі сивки-бурки і диво-коні, прототипами яких виступають знову-таки тарпани, являються виключно... позитивними персонажами. Вони вірою і правдою служать своїм власникам, не раз рятують їх від біди і допомагають казковим чином розбагатіти. Ці легенди і народні оповіді були використані Петром Єршовим (1815-1869 рр.) при створенні добре відомої казки «Коник-горбоконик».

У міру заселення наших степів відношення людей до тарпанів ставало усе більш негативним. У кінці 80-х - на початку 90-х років XVIII століття (до цього часу, судячи з усього, відноситься створення легенди про козака і Дикого коня) поселенці вже вели з ними справжнісіньку війну. Тарпани часто з'являлися на полях і в городах, псували посіви, а взимку іноді начисто поїдали сіно, заготовлене поселенцями в степу і складене в скирти.

Голова Дніпровської повітової управи Колчанов А.М., який із захопленням збирав відомості про цих тварин, відмічав: «Бывали случаи, когда степные лошади, особенно кобылицы, приставали к стаду тарпанов. Говаривали даже, что тарпаны-жеребцы сами отбивали самок из табунов домашних лошадей и вступали в бой с жеребцами таковых, но никогда не одерживали победы». Тарпанів усюди винищували, а там, де їх було особливо багато, поселенці виставляли караули і спільно оберігали свої поля. З рушницями їх стерегли у водопоїв і скирт з сіном.

Для поселенського півдня попелясто-сірі дикі коні стали особливо шкідливими істотами, тому стає ясно, чому біс, який зустрівся козакові перед Різдом, явився саме у вигляді тарпана.

Представлений в легенді козак - людина злегка самовпевнена і навіть авантюристична. Але в той же час його сміливості і винахідливості можна тільки позаздрити - далеко не кожен зміг би витримати подібне випробування. Він також виступає відданим захисником рідної землі і православної віри. Як відомо, Запорозьке Військо свято шанувало усе, що було пов'язано з православною церквою, і в увесь час свого існування було надійним захистом і оплотом православ'я.

Не випадково запорожці в 1734 році, відразу після заснування Нової Січі, приступили до будівництва церкви, яка за традицією зводилася в ім'я Покрови Пресвятої Богородиці - небесної покровительки усього козацького війська. Саме до Пресвятої Богородиці в легенді возносить свої молитви козак, який опинився перед лицем загибелі. Саме віра, зрештою, допомагає йому отримати перемогу над злом, яке не буває всесильним.

Сергій Тороп,
біолог, краєзнавець
Нікопольська міська бібліотека № 6

*Так зараз виглядають Дніпровські плавні.
с. Червоногригорівка, Нікопольський район*